

In de voetsporen van de heilige Walfridus van Bedum

Ben Westerink

Archeologen speculeerden tijdens een opgraving in juni 1996 dat op de plaats waar thans de Walfriduskerk te Bedum staat, ooit de heilige Walfridus heeft gewoond. Deze bewering past in een eeuwenlange traditie waarin Walfridus als inwoner van Bedum wordt gezien. Maar hoe waarschijnlijk is het dat de Groninger heilige ooit in Bedum heeft gewoond? Het leven van Walfridus is sterk verbonden met het landschap van zijn tijd. In dit artikel gaan we tien eeuwen terug in de tijd en volgen we Walfridus op de voet, tijdens een van zijn vele wandelingen ten noorden van de stad Groningen. We komen in een fraai stukje oud cultuurlandschap dat bedreigd wordt. De auteur is bestuurslid van de Milieufederatie Groningen.

Het heiligenleven van Walfridus, waarvan de oudste versie uit de vijftiende eeuw stamt, is een van de eerste berichten uit het vroeg middeleeuwse Groninger kleiland. In zijn vita vangen we een glimp op van het leven op het tiende-eeuwse platteland ten noorden van de stad Groningen. Walfridus wordt beschreven als een vrome man die in een klein dorp zonder kerk woonde. Hij maakte

dagelijks een voettocht naar Groningen om daar in de kerk te bidden. Walfridus was een man van aanzien; dat werd tevens zijn noodlot want op een kwade dag werd hij samen met zijn zoon Radfridus door de Noormannen gevangen genomen en gedood. Na zijn dood werden Walfridus en zijn zoon als martelaar vereerd. De kerk van het pioniersdorp Bedum ontfermde zich over de relictten van de heilige mannen. Gedurende enkele eeuwen hebben talloze vromen een bedevaart naar Bedum gemaakt, totdat de reformatie korte metten maakte met dit roomse volksgeloof.

Het landschap

Historici beschouwen Walfridus als een historisch figuur die tussen circa 950 en 1000 moet hebben geleefd. Hij speelde waarschijnlijk een belangrijke rol als initiator van de ontginningen ten noordoosten van de stad Groningen. Hoe zag dat landschap eruit? Groningen was een bescheiden nederzetting, een Drents dorpje op de uitloper van de Hondsrug, ingeklemd tussen veen- en kleigrond. De bewoning van het nog onbedijkte platteland concentreerde zich toen op de wierden langs de Hunze en de Fivel. Het wierdenlandschap ten noorden van het dorpje Groningen was er echter in de vroege Middeleeuwen niet aantrekkelijker op geworden. De zeespiegel was gestegen en het maaiveld van de kwelders langs de kust was mee gestegen, maar het peil van de oude, meer landinwaarts gelegen kleibodems niet. Daar verzamelde zich zeewater en

Afbeelding van Walfridus met spade en wilde dieren op de gevelsteen van de pastorie bij de Walfriduskerk te Bedum, foto Elmer Spaargaren

zuur veenwater. Deze overstromingen hadden tot gevolg dat de vruchtbare zavelgronden ten noorden van Groningen werden bedekt met een taai, zure klei. Oude cultuurgronden veranderden weer in woeste grond en woonplaatsen raakten overslibd. De natuurlijke kweldergraslanden waardoor de wierden waren omgeven, maakten plaats voor rietvelden en moerasbossen. In het huidige verkavelingspatroon zijn deze woeste gronden herkenbaar aan de regelmatige percelen temidden van de veel oudere, onregelmatige blokverkaveling. De riet- en zeggenmoerassen werden gevoed door de afstromende Drentse riviertjes zoals de Hunze, de Aa, het Eelderdiep en het Peizerdiep. Maar ook de zee had er, via de Hunzedelta, vrij toegang en bracht tijdenwerking in de vele kreken die de moerassen en vloedbossen doorsneden. Waar het zoete water de overhand had, ontstond door opslag van wilgen, essen en elzen een Biesbos-achtige wildernis, waarin reigerachtigen, bevers, elanden, oerrunderen, wolven en wellicht ook beren naar hartelust verkeerden.

Razernij van wilde dieren

Zuidelijk van Dorkwerd lag een uitgestrekte wildernis. Tussen Wierum en Dorkwerd was de situatie beter. Aduard lag hopeloos ingesloten door riet en zeebies. Het is niet voor niets dat de cisterciënzers, de vrome ontginners, hier rond 1192 het eerste Groninger klooster hebben gevestigd. Slecht was het land nabij de Koningslaagte en in Paddepoel,

maar het Woud van Bedum spande de kroon. Het huidige Bedum lag temidden van een uitgestrekt, vochtig bos met een diameter van circa acht kilometer. Het is dit bos dat een bijzondere rol speelt in de nagedachtenis van Walfridus. Algemeen wordt aangenomen dat Walfridus een van de initiatiefnemers is geweest bij de ontginning van het Woud rondom Bedum. We lezen in zijn heiligenleven:

Walfridus woonde in een moerassige en daarbij door de aanwezigheid van wilde beesten ontoegankelijke streek. Maar de man Gods maakte in korte tijd de voorheen onbruikbare plek vruchtbaar en toegankelijk door deze met grote wijsheid te bewerken en met grote zorgzaamheid bracht hij door het woord van het geloof alle razernij van de wilde dieren tot bedaren, opdat ze de bewoners van de streek geen schade zouden berokkenen.'

Het dorp van Walfridus

Als we dit onoverzichtelijke landschap van de tiende eeuw betreden, waar moeten we dan de woonstee van Walfridus zoeken? In het heiligenleven van Walfridus wordt de naam van zijn woonplaats niet genoemd. Vermeld is slechts dat hij woonde in een dorp zonder kerk. Walfridus was een man van aanzien en het is niet waarschijnlijk dat hij - zoals de overlevering doet geloven - in Bedum heeft gewoond. Als Bedum al bestond was het een eenvoudige nederzetting, diep verborgen in het woud, waar turfgravers, houthakkers en jagers tijdelijk verbleven. Geen woonplaats voor een aanzienlijk man.

We zullen huize Walfridus moeten zoeken in de oude wierden op de oevers van de Hunze en de Fivel. Omdat Walfridus in de buurt van Groningen woonde, komen Adorp, Sauwerd en Wetsinge als waarschijnlijke woonplaats in aanmerking. De handel gaat zich in de tiende eeuw meer en meer ontwikkelen. In dat perspectief is Adorp een interessante woonplaats, want het dorpje lag - anders dan Sauwerd en Wetsinge - pal naast de Hunze. De structuur van Adorp is afwijkend in vergelijking met de overige wierden van Ubbega. Er is geen radiaire verkaveling en de kerk staat niet centraal. Dat wijst op een handelswierde. Langs wat nu de Zuiderstraat en een deel van de Torenweg is, concentreerde zich de handel. Hier hebben de schipper-handelaren gewoond. Vermoedelijk was Walfridus één van hen; rijk geworden in de handel in hout- of turf, de energiedragers van zijn tijd, gewonnen in zijn eigen bos en verscheept over de Hunze.

Adorp lijkt om verschillende redenen de meest waarschijnlijke woonplaats van Walfridus. Vanuit dit dorp was een wandeling naar Groningen zeer goed uitvoerbaar. Bovendien werden handelscentra in deze streken in de tiende eeuw regelmatig vanuit zee overvallen door Vikingen, maar ook door lokale

zeerovers. In Adorp was de welgestelde Walfridus een gemakkelijke prooi voor de Noormannen. Deze konden bij de Zuiderstraat zo maar aan land komen. Zo wijzen, wat huize Walfridus betreft, alle lijnen naar de Zuiderstraat in Adorp.

Wandeling naar Groningen

Niet weerhouden door de grote afstand en de moeilijke begaanbaarheid van de weg ging hij dagelijks blootsvoets naar het rijke dorp dat Groningen heet.

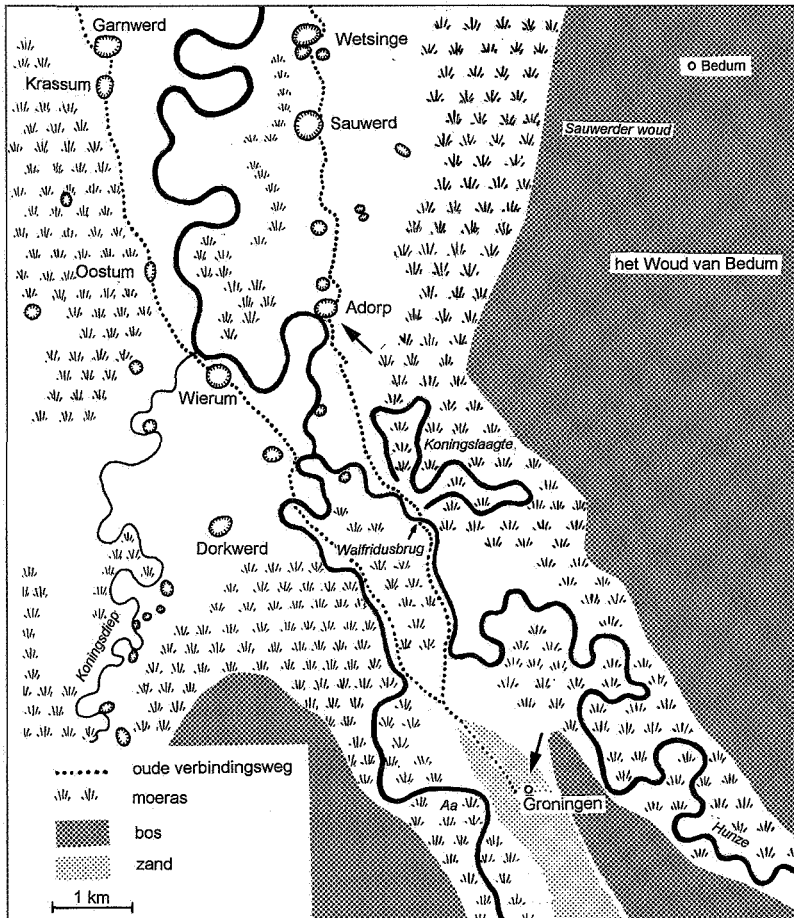
Omdat evenwel een daar stromende rivier met zijn wisselende waterstand de gang van de dienaar Gods dikwijls hinderde, bouwde hij een brug die tot op de dag van vandaag Walfridusbrug heet.

Dagelijks wandelde de vrome Walfridus dus naar Groningen om aldaar de mis bij te wonen. Dat zou vanuit Bedum niet meegevallen zijn. De Wolddijk zou pas twee eeuwen later worden gelegd, zodat het onwaarschijnlijk is dat er een directe wegverbinding met Groningen was. Een Bedumer die in de tiende

eeuw naar Groningen wandelde, moest de Koningslaagte passeren. Dat moet een zeer ontoegankelijk gebied geweest zijn; uit de verkaveling kan men opmaken dat de Koningslaagte en directe omgeving later ontgonnen werden dan de omliggende woeste gronden. Pas nadat rond 1200 de Oude Ae was gegraven, werd dit gebied in cultuur gebracht.

Vanuit Adorp was het heel wat gemakkelijker om naar Groningen te lopen. Men behoefde destijds slechts de oeverwal van de Hunze te volgen.

Walfridus volgde de oostelijke oever van de Hunze tot de plek waar de Adorperweg al eeuwenlang de Hunze (later het Selwerderdiepje) kruist. Deze oude oversteek of voorde, die nabij de boerderij Nadorst is gelegen, was vermoedelijk ten tijde van Walfridus al eeuwenlang in gebruik. Zeer waarschijnlijk heeft hier de Walfridusbrug gelegen. Vanaf Nadorst volgde Walfridus ruim twee kilometer lang zijn pad langs de westelijke oever van de Hunze tot de plek waar thans de wijk Selwerd is gelegen. Vanaf hier is het slechts vijfhonderd meter lopen naar de plaats waar hij het zand van de Hondsrug onder zijn voeten voelde (de huidige Noorderbegraafplaats). Slechts wenige minuten later wandelde hij dan de Nieuwe Boteringstraat binnen. Walfridus volgde in feite de 'oude kleiweg naar Winsum', waarvan ooit de Spaanse troepen en later de diligence gebruik zouden maken. Dit tracé was nog intact tot de aanleg van het Van Starckenborghkanaal in de jaren dertig. Al met al een betrekkelijk eenvoudige wandeling van circa acht kilometer, die in anderhalf uur kan worden afgelegd. Walfridus zal het torentje van de Martinuskerk reeds van verre hebben kunnen zien.

Reconstructie van het landschap waarin Walfridus wandelde. Het bestond voornamelijk uit rietmoeras, wilgen en vochtig bos. De gronden op de oeverwallen van de rivieren waren in cultuur gebracht. De wandeling van Walfridus tussen Adorp en Groningen is met grote pijlen aangegeven. Halverwege passeerde hij de Hunze bij de Walfridusbrug (kleine pijl), kaart Ben Westerink

Ontginning Woud van Bedum

Het Woud van Bedum lag letterlijk in de achtertuin van oude wierden van Ubbega en Fivelgo. De afstand tussen deze dorpen en het bos was ongeveer vijftienhonderd meter. De wierden zullen een economische relatie met het bos gehad hebben. Delen van het bos behoorden tot de dorpsgebieden. Zo is er in oude kloosterregisters sprake van de 'Sauwerder walden'. De wierdebewoners zijn als houthakker, jager en wellicht als turfgraver in het bos actief geweest. Scherfsvondsten tonen aan dat in het Woud diverse woonplaatsen hebben gelegen, waarvan een deel in de tiende eeuw bewoond moet zijn geweest. Vermoedelijk zijn ze ontstaan langs de overwallen van krekken die het oerbos doorsneden.

Rond het jaar 1000 brak er in de Nederlanden een periode aan waarin veel van de nog resterende woeste gronden in cultuur werden gebracht. Woeste gronden werden door de Duitse koningen geschonken aan de lokale adel, met het oogmerk ze te laten ontginnen. Deze koningsgoederen zouden later hun prijs wel opbrengen, als deze gebieden waren ontgonnen en de tienden afgedragen moesten worden. De benaming 'Koningslaagte' herinnert aan het voormalige koningsgoed. Vanuit de landstreek Ubbega werden de bossen ten westen van Bedum ontgonnen. Sloten die vanuit Sauwerd, Wetsinge en Adorp zijn gegraven, eindigen in de omgeving van Bedum; zij wijzen letterlijk de ontginningsrichting aan. De Middelstummers en de Wijsterwijwerders

groeven vanuit het noorden en de mannen van Stedum, Lellens en Ten Post kwamen uit het oosten. Op de plaatsen waar zij elkaar troffen, ontstonden markante, kaarsrechte structuurlijnen die later tot maren zijn vergraven: ze vormen de oorsprong van het Boterdiep, het Kardingermaar en het Maarvliet. Bedum werd het centrale dorp van het nieuw ontgonnen land; het ontstond op de scheidingslijn van twee ontginningsrichtingen. Uit vermeldingen in kloosterregisters blijkt dat de ontginning van het Woud van Bedum in de loop van de elfde eeuw zijn beslag heeft gekregen.

Walfridus 'brug' op de plaats waar de Oude Adorpereweg het Selwerdiepje kruist, foto Elmer Spaargaren

Nagedachtenis van Walfridus

Het woeste woud was in een vruchtbaar akkerland herschapen. De eerste nederzettingen zouden spoedig uitgroeien tot de kerkdorpen Noordwolde, Zuidwolde, Garmerwolde en Ten Boer. De ontginning werd door de bisschop van Münster bezegeld met de bouw van een forse tufstenen kerk in de pioniersplaats Bedum. Dar is heel opmerkelijk. Waarom immers zoveel tufsteen verslepen vanuit de Eiffel - via het haventje Adorp - naar dit bescheiden boerendorp, in een uithoek van het bisdom? Het

antwoord op deze vraag is waarschijnlijk eerder materieel dan religieus van aard. De geschonken woeste gronden waren in een welvarende streek omgetoverd. Het gebied werd spoedig de korenschuur van het wierdenland en het werd zaak de tienden te innen. De bisschop woonde ver weg, maar de dienaars van het nieuwe kerkgebouw konden zeer nuttig zijn bij het innen van de belastingen. Een kerk als belastingkantoor; zo verdiende het tufsteen zichzelf terug. Waarschijnlijk hebben de nazaten van Walfridus zich in of nabij het nieu-

we kerkdorp Bedum gevestigd. Hier hielden ze de herinnering aan hun vermoorde stamvader levend. De nieuwe parochie had behoefte aan inspirerende gelovigen, want de band tussen de bevolking en het christelijke geloof was nog niet hecht. Verhalen over martelaren waren in deze periode meer dan welkom. Toen het Woud van Bedum was ontgonnen en herschapen in een vruchtbaar korenland, was er in feite een wonder geschied dat diepe indruk gemaakt moet hebben op de volgende generaties. Walfridus werd in de eeuwen die volgden, het sym-

De huidige Hunze, foto Elmer Spaargaren

bool van de metamorfose van het woeste oerwoud vol wilde beesten in een vruchtbaar en vriendelijk korenland. Op afbeeldingen zien we hem steevast met een spade en enkele wilde dieren afgebeeld. Na zijn gewelddadige dood werd hij samen met zijn zoon Radfridus op het kerkhof in Adorp begraven. Veel rust zal hun gebeente niet vergund zijn geweest. Spoedig klonk in de jonge parochie Bedum de roep om zijn heiligen. De beenderen van Walfridus en zijn zoon werden opgegraven en in plechtige processie via de Munnikeweg naar de kerk

te Bedum overgebracht. In de Walfriduskerk werd het gebeente vereerd en er kwam een omvangrijke pelgrimage op gang. Walfridus en zijn zoon werden enkele eeuwen later door de bisschop van Münster heilig verklaard. Na de reformatie is het gebeente van Walfridus en Radfridus zoekgeraakt en voor altijd verdwenen.

Een rijk cultuurlandschap bedreigd

Als men ergens van het oude cultuurlandschap met volle teugen kan genieten, dan is het wel langs de noordrand van de stad Groningen. Het verkavelingspatroon van de Koningslaagte en de naaste omgeving is onaangetast. De oude Hunzedijken zijn als Oude Adorperweg intact gebleven. De Walfridusbrug wordt dagelijks door honderden fietsers gepasseerd. De aanhechting van de oude Wolddijk, een van de eerste dijken van ons land, aan de stad is nog intact. De wegen, waterlopen en dijken waarin Garmerwolde, Thesinge, Bedum en Ten Boer liggen ingebed, zijn in de tien eeuwen na de ontginning van het woud weinig veranderd. Er zijn plannen om in het kader van de Ruilverkaveling Bedum-Ten Boer het verdwenen oostelijke deel van de Wolddijk te reconstrueren en van een wandelpad te voorzien; geheel naar de geest van Walfridus.

Maar de stad Groningen wil - in haar plan 2030 - een nieuwe ringweg leggen, dwars door de Wolddijk, de Oude Adorperweg (precies door de plaats waar Walfridus de Hunze passerde!) en langs de zuidkant van de Koningslaagte. En daar omheen wil Groningen een kwaliteitsbouwlocatie projecteren. De Oude Adorperweg, ruim tweeduizend jaar oud en een van de oudste wegen van Europa, zal daardoor geheel verdwijnen. De oude dijken, het Selwerderdiepje, de nagedachtenis van Walfridus, de woonplaatsen uit de ijzertijd, de Hunzebedding, de Geuzendijk; het speelt in de afwegingen van zo'n plan blijkbaar allemaal geen rol. Het oudste cultuurlandschap van ons land is opnieuw in groot gevaar. —